

ПОРУШЕННЯ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ВНЗ ЯК ЧИННИК ЇХ ДЕСТРУКТИВНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ

Стаття присвячена аналізу проблеми впливу дезадаптації студентів першого курсу щодо навчання в ВНЗ на виникнення та закріплення деструктивної конфліктності як негативної особистісної якості.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, деструктивна конфліктність.

Статья посвящена анализу проблемы влияния вузовской дезадаптации студентов первого курса на возникновение и закрепление деструктивной конфликтности как негативного личностного качества.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, деструктивная конфликтность.

The article is devoted the analysis of problem of influence of institute desadaptation of students of the first course on an origin and fixing of destructive conflict as negative personality quality.

Keywords: adaptation, desadaptation, destructive conflict.

Актуальність дослідження. Успішність процесу професіоналізації майбутнього фахівця суттєво залежить від розгортання його початкового етапу – фахового навчання. Перебуваючи в статусі студента, формуючи професійну компетентність та ідентичність, майбутній спеціаліст саме на етапі фахового навчання закладає підвалини власного професіоналізму, проектує успішність подальшої самореалізації щодо розгортання кар'єри та трудової діяльності в цілому. Перші кроки фахового навчання характеризуються початком інтеграції особистісних та професійних якостей

майбутнього фахівця, тому активізація його несприятливих особистісних характеристик тягне за собою деформації професійного становлення. Статус студента зумовлює формування базових психічних новоутворень прогресивного характеру внаслідок включення особистості в нову соціальну ситуацію розвитку та навчально-професійну діяльність. Однак, поява цих якісних надбань можлива лише за умови успішного пристосування особистості до нового соціального середовища. Натомість, вияви дезадаптації студента до умов фахового навчання провокують формування несприятливих особистісних якостей, серед яких фігурує й деструктивна конфліктність. Означений негативний прояв особистості, в свою чергу, спричинює проблеми фахового становлення майбутнього спеціаліста. Таким чином, аналіз проблеми впливу дезадаптації першокурсника до умов навчання в ВНЗ на виникнення й закріплення його деструктивної конфліктності заслуговує на ретельний розгляд психологічною теорією та зумовлюється потребами практичного вдосконалення змісту і форм фахової підготовки.

Метою статті є з'ясування чинників та механізмів взаємозв'язку дезадаптації першокурсника до умов навчання в ВНЗ та деструктивною конфліктністю як негативною якістю його особистості.

Виклад основного матеріалу

Впродовж життя особистість активно взаємодіє з навколишнім середовищем. Ступінь активності взаємодії з середовищем часто визначають через таке поняття як адаптація, трактуючи його як процес та результат цієї взаємодії. Успішність адаптації особистості до взаємодії з новим соціальним середовищем визначається поєднанням як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Якщо це поєднання набуває несприятливих форм та наслідків, можна говорити про розгортання процесу дезадаптації як порушення процесу пристосування особистості до умов соціальної взаємодії.

Внаслідок різкої зміни статусу юнака – від школяра до студента, початок його фахового навчання супроводжується розгортанням адаптації до

ВНЗ. Даний процес вже давно потрапив у фокус наукового вивчення, результатом чого є об'єктивні дослідницькі дані про існування як успішного шляху пристосування першокурсників до умов навчання в ВНЗ, так і ускладненого, а іноді й відверто деструктивного шляху, тобто дезадаптивної тенденції. Саме під час дезадаптації складаються сприятливі умови для формування негативних особистісних якостей студентів, в тому числі й деструктивної конфліктності.

Ми тлумачимо деструктивну конфліктність особистості як психологічний феномен, що має прояв у деструктивній поведінці в конфліктних ситуаціях, продукуванні конфліктів і конфліктогенів, наявності деструктуючих внутрішніх конфліктів. Предметом нашого аналізу є вплив порушеної адаптації першокурсника на виникнення та закріплення у нього такої негативної психологічної якості, як деструктивна конфліктність.

Розглядаючи проблему пристосування студентів першого курсу до умов навчання в ВНЗ, О.Г. Мороз, виокремлює наступні форми адаптації:

- формальна (стосується пристосування до структури вищої школи, прав та обов'язків студента),
- соціально-психологічна (встановлення взаємин у студентському середовищі, академічній групі тощо),
- дидактична (готовність першокурсника опанувати нові форми, засоби та зміст навчання),
- особистісно-психологічна (прийняття нового статусу майбутнього фахівця) [3, 61].

Очевидно, що найбільш сприятливим чинником виникнення деструктивної конфліктності першокурсників є дезадаптація на рівні соціально-психологічної та особистісно-психологічної форм.

За даними Л.Г. Подоляк та В.І. Юрченка, розрізняють три типи адаптації студентів до умов навчання в ВНЗ. Аналіз їх характеристик засвідчує схильність до формування деструктивної конфліктності представників третього типу, які «важко адаптуються через свої

індивідуально-психологічні особливості, зокрема, через високий рівень конформізму, велику залежність від групи. Поведінка такого студента часто деструктивна: конфліктна, емоційно нестійка, з неадекватною реакцією на педагогічні вимоги та умови навчання» [3, 65].

Причинами дезадаптації може стати поява й активізація суперечності між зростаючими потребами юнака як студента та повільними темпами їх задоволення. Справді, набуття молодою людиною статусу студента відображає довгоочікуване зростання соціального статусу через залучення до шляху професійного становлення. Ці важливі зміни покращують самооцінку молодої людини та водночас піднімають її рівень домагань. Однак, часто першокурсники виявляються не спроможними швидко та ефективно забезпечити успішність свого перебування в статусі студента, що створює серйозну загрозу їх Я-концепції. Сам факт зміни шкільного середовища на університетське підносить їх у власних очах, однак адаптивні резерви можуть виявитись замалими. Розгортається суб'єктивна картина розчарування молодої людини в новому статусі чи в собі (залежно від локусу контролю). Відповідно, негативний емоційний фон університетського навчання може спровокувати деструктивну конфліктність.

Аналізуючи проблему пристосування студентів першого курсу до умов фахового навчання, Столярчук О.А. навіть позначає її як першу кризу фахового навчання – кризу апробації. Розглядаючи дану кризу як нормативну, вищеозначений психолог зазначає, що існують дві типові стратегії реагування студентів на перебіг у них даної кризи – конструктивна та деструктивна. Так, використання конструктивної стратегії під час кризи адаптації викликає вироблення системного та систематичного підходу до навчально-професійної діяльності, формування професійно орієнтованої мотивації навчання, започаткування високої професійної самооцінки. Деструктивна стратегія подолання даної кризи провокує превалювання мотивації уникнення невдач у навчанні («вчитись, аби не виключили»), досягнення ситуативного успіху («дотягнутись до стипендії»), відтак

ускладнює формування професійної Я-концепції, обмеження професійної самооцінки лише навчальною [4, 307].

Ми ж вбачаємо у використанні першокурсником деструктивної стратегії подолання кризи адаптації не лише вплив на професійно спрямовані компоненти його Я-концепції, але й накладання відбитку на його особистісні якості. Зокрема, механізми психологічного захисту, які неминуче активізуються через дію деструктивної стратегії подолання кризи, такі як заперечення, втеча, витіснення, раціоналізація тощо, супроводжуватимуться підвищенням особистісної тривожності та спровокують схильність особистості до конфліктності деструктивного характеру. Останнє пояснюється нерозв'язаністю проблеми саме на рівні особистості-носія, ким в даному випадку постає першокурсник.

Російський психолог Н.Є. Шафажинська, досліджуючи питання формування професійної самооцінки майбутніх учителів, виокремила три групи студентів на підставі критерію їх соціально-психологічної адаптації:

- студенти з високим рівнем адаптованості, що характеризуються емоційною стійкістю, переважанням позитивного емоційного фону, відсутністю надмірної напруженості в роботі, продуктивністю, високим рівнем розвитку комунікативних якостей, впевненістю та незалежністю у спілкуванні;
- студенти з середнім рівнем адаптованості, що є дуже різномірною за своїми психологічними характеристиками групою;
- студенти з низьким рівнем адаптованості.

Студенти з низьким рівнем адаптованості, в свою чергу, диференціюються на дві підгрупи, а саме: особи з різко зниженою емоційністю, часто негативно зафарбованою, непластичністю чи ригідністю поведінки, значними труднощами в сфері міжособистісних взаємин, студенти з підвищеною емоційністю, невисоким рівнем самоконтролю і саморегуляції, імпульсивністю, «вибуховістю» поведінки. Саме цей тип студентів, за визначенням Н.Є. Шафажинської вельми чутливий до критики, зауважень,

схильний до конфліктів та дезорганізації діяльності, її непродуктивності. Психолог наголошує, що кількісний склад студентів з високим рівнем адаптивності є невеликим, тоді як з низьким – навпаки, дуже численним [6, 54].

Сучасні дослідження українського психолога С.В. Харченко повторюють цю тенденцію. Означений науковець розглядає період пристосування студентів першого курсу до початку фахового навчання через проходження ними адаптаційного стресу. Виникнення адаптаційного стресу є безумовним супровідником адаптації студентів-першокурсників, що виступає психотравмуючим фактором для їх психічного здоров'я. В процесі адаптації до вищої школи лише четверта частина студентів виявляє спроможність контролювати свій психофізіологічний стан. Натомість, 75 % досліджуваних має певні труднощі в управлінні своїм психофізіологічним станом [5, 391]. Саме ці студенти становлять групу ризику щодо виникнення та закріплення деструктивної конфліктності.

Основна суперечність адаптації часто розглядається у соціально-психологічному плані, а саме як суперечність між внутрішнім світом особистості студента, його установками, мотивами, прагненнями, спрямованістю та новим соціальним положенням, між вимогами нової соціальної ролі, що об'єктивно впливає з характеру й структури діяльності, і підготовленістю випускника до її виконання. Відповідно, взаємне підсилення дії зовнішніх та внутрішніх чинників конфліктності особистості сприяє її закріпленню і трансформації в деструктивну форму.

Нам імпонує думка Н.Є. Герасимової, яка труднощі адаптації першокурсника до умов фахового навчання пов'язує з виникненням та загостренням внутрішньоособистісного конфлікту. Науковець зазначає, що при внутрішньоособистісному конфлікті особистість переживає труднощі в досягненні своєї мети, створенні оптимального психологічного захисту від впливу несприятливих факторів середовища, у досягненні внутрішньої погодженості. Тобто в умовах конфлікту відбувається тимчасове порушення

нормального функціонування системи психологічної адаптації. Ці порушення при внутрішньоособистісному конфлікті виявлятимуться як на різних рівнях системи адаптації, так і в усій системі [2, 52]. Відтак, нерозв'язаний внутрішній конфлікт виступає особистісним чинником формування деструктивної конфліктності студента.

Також ми схильні виокремлювати й роль зовнішніх чинників закріплення деструктивної конфліктності студентів першого курсу, зокрема роль комунікативного поля. Адаптація особистості студента відбувається в колективі (академічна група, факультет) і через колектив. Адаптація в колективі виступає необхідною умовою продуктивної соціальної активності, самовизначення особистості, розвитку індивідуальності студента. У процесі соціально-психологічної адаптації досягається відповідність між поведінкою й діяльністю, що схвалюється суспільством та структурою особистості її інтересами, ціннісними орієнтаціями, спрямованістю. За критерій адаптації використовують спрямованість та рівень психологічної активності особистості. Відповідно, порушення повноцінної взаємодії першокурсника з одногрупниками чи/та викладачами стає одночасно чинником і полігоном для вияву його деструктивної конфліктності.

Вченими виокремлюються три основні напрями спрямованості активності, що відповідають трьом видам адаптації до зміненої ситуації:

- 1) вихід із ситуації, психологічний захист власного «Я»;
- 2) вплив на середовище з метою пристосування його параметрів до себе: від прямого (безпосереднього) впливу до пошуку обхідних шляхів;
- 3) зміна себе, своєї внутрішньої структури: від звикання, урівноваження із середовищем до уподібнення [2, 50].

Ми схильні тлумачити деструктивну конфліктність першокурсника як порушену, деформовану форму другого напрямку, коли студент намагається спотвореним чином підладнати під себе таку умову фахового навчання, як комунікативна взаємодія.

Спираючись на результати аналізу вищезначених наукових підходів, формулюємо тезу про сутнісний вплив порушення адаптації першокурсника до умов навчання в ВНЗ – дезадаптації – на виникнення та закріплення деструктивної конфліктності студента як негативної якості його особистості. Ми також усвідомлюємо розповсюдженість зворотної ситуації, коли вже наявна деструктивна конфліктність юнака провокує проблеми його пристосування до умов фахового навчання. Щодо першої ситуації, вбачаємо наступний шлях формування деструктивної конфліктності першокурсників (рис. 1):



Рис. 1. Генеза деструктивної конфліктності

Тлумачачи деструктивну конфліктність не лише як поведінкову реакцію, а як особистісну якість студентів, розглядаємо три взаємопов'язані рівні її прояву – мотиваційний, емоційний та поведінковий.

Мотиваційний рівень виявляється через:

- переважання потреби у самоствердженні над прагненням до успішної навчально-професійної діяльності,
- зверхцінність статусу в академічній групі, радикальна емоційно-поведінкова реакція на його зміну.

Сутністю емоційного рівня є наступні парціальні вияви афективної сфери студента:

- підвищена ранимість,
- помисливість,
- часта та різка зміна настрою,
- контрастність емоційного фону,
- загальна емоційна неврівноваженість,
- надмірна чутливість до успіхів/невдач діяльності,
- бурхлива реакція на оцінні судження оточуючих, особливо критику.

Поведінковий рівень зосереджує в собі такі ознаки, як:

- підвищена лабільність поведінки зумовлює хвилі надмірної активності та подальшого тотального виснаження,
- початковий посилений інтерес змінюється абсолютною байдужістю,
- діяльність характеризується інтенсивністю, але спонтанністю та малою ефективністю.
- виявляється нераціональність в роботі,
- має місце невідповідність витраченої психосоматичної енергії меті та завданням виконуваної діяльності.

Студентам з закріпленою деструктивною конфліктністю властива фіксованість на найменших складностях адаптаційного процесу, їх перебільшення, що посилює психічну напруженість та провокує на конфлікти. Ці першокурсники неначе самі перетворюють природні проблеми адаптаційного періоду в нездоланні бар'єри. Вони схильні утрувати будь-яку невдачу, неприємність, а реакція на зауваження чи критику викладачів або одногрупників набуває бурхливого характеру. Це пов'язано з недостатнім рівнем розвитку у таких дезадаптованих студентів навичок саморегуляції, підвищеною тривожністю та недовірливістю.

Інтегрований характер феномену деструктивної конфліктності першокурсників виявляється й у системі наслідкових зв'язків. Так, дана негативна особистісна якість деструктивно впливає на успішність навчально-професійної діяльності студента, його комунікацію з іншими суб'єктами навчання. В цьому контексті можна тлумачити закріплену деструктивну конфліктність студента як показник його дезадаптації до умов фахового навчання.

Висновки

1. На підставі проаналізованих наукових джерел стверджуємо про вагомість впливу адаптації студентів першого курсу до умов фахового навчання на виникнення та закріплення деструктивної конфліктності як негативної якості особистості.
2. Порушення процесу пристосування студентів до початку навчання в ВНЗ може стати чинником для формування їх деструктивної конфліктності. Разом з тим, деструктивна конфліктність юнака може спровокувати його дезадаптацію.
3. Генеза даного феномену виявляється через перехід внутрішніх механізмів дезадаптації – внутрішньоособистісного конфлікту, стану фрустрації у зовнішню поведінкову форму.
4. Деструктивна конфліктність першокурсників має інтегрований характер, локалізуючись на мотиваційному, емоційному та поведінковому рівнях особистості. Дана якість може тлумачитись і як показник дезадаптації студента до умов фахового навчання.

Перспективи подальших досліджень

Спираючись на результати теоретичного аналізу наукових джерел автор вбачає доречним здійснити подальше практичне дослідження констатувального характеру щодо впливу адаптації першокурсників на формування їх деструктивної конфліктності.

Література

1. Бердник Г. Б. Особливості стресових станів студентів вузу та їх корекція засобами практичної психології / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова ; серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. НПУ ім. М. Драгоманова / [редкол. : С. Максименко та інш.]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Ч. I. – С. 155 – 160.
2. Герасимова Н. Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Герасимова Наталія Євгенівна. – К., 2004. – 210 с.
3. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
4. Столярчук О. А. Дослідження динаміки криз фахового навчання майбутніх учителів / О. А. Столярчук // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. – В. 29. – Кривий Ріг : КДПУ, 2010. – С. 305 – 311.
5. Харченко С. В. Феномен адаптаційного стресу та проблеми забезпечення психічного здоров'я першокурсників під час навчальної діяльності у вищій школі / С. В. Харченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова ; серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. НПУ ім. М. Драгоманова / [редкол. : С. Максименко та інш.]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Ч. I. – С. 387 – 392.
6. Шафажинская Н. Е. Личностная и профессиональная самооценка студента педвуза : Учебное пособие / Н. Е. Шафажинская. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1986. – 102 с.